

Kuruckori költészet

A XVII. század végén és a XVIII. század elején a magyar nép a megpróbáltatás nehéz napjait éli. A társadalmi és politikai forrongásban, a magyarság a német és a török veszedelem felörlő malomköve között vívja osztályérdekeken nyugvó belső élet-halál harcát. A kurucmozgalom nemcsak nemzeti harc az elnyomó németiség, az udvar ellen, hanem elsősorban, az elnyomott jobbágyság harca. A nemzeti jelleg formája volt az úrbéri terhek megszüntetésére — tudatosan, vagy öntudatlanul — irányuló népi szabadságharcnak. A mozgalom sokrétegűsége, árnyalatai, a társadalom és a gazdasági élet mozgatóerői mind visszatükröződnek a kuruckori költészetben.

A mozgalom nem egységes. A nemesség egyrésze mindvégig megmarad labancnak, árulónak, mert egyéni érdekét védve inkább megtagadja magyarságát, minthogy lemondjon jogairól, jobbágyság javára.

Ez a kor a pénzgazdálkodás bevezetésének és kiterjedésének kora. Ezzel a jobbágyterhek egyre súlyosodnak, mert a földesurak a piacra termelnek és a dézsma egy részét pénzben követelik. A súlyos terheket könyörtelenül behajtják s mindez mellé járul még a protestánsok üldözése. Ugyan ilyen nehéz a jobbágyság helyzete a török alatt is, azzal a különbséggel, hogy ott nincs vallási türelmetlenség. Természetes tehát a protestáns jobbágyok menekülése a török területre. Acsádi így jellemzi az akkori állapotokat: »...nem az emberekben, hanem a török rendszer természetében gyökeredzett a legtöbb baj, mellyel a törökmunkaszervezet a tömeget súljtotta; az tette a jobbágy sorsát ke-servessé s nem mondhatni, hogy a török és a magyar földesúr jobbágyának helyzete között szembeszökő elvi különbség forgott volna fent«. Vagy: »...a török földesúr, vagy a török állam nem erőszakolta a maga hitét jobbágyára, sőt ez egyenesen érdekeibe ütközött, mert a mohamedán vallás fölvételével az egykori rája bizonyos jogok és kiváltságok élvezetébe jutott, s megszűnt dolgozó, adózó jobbágy lenni«.

Magyarországon országszerte nagy az elégedetlenség a németek, a katolikus egyház, a földesurak: általában az uralkodó rétegek iránt. Az udvar és a magyar földesurak között is kiéleződtek az ellentétek és a maradi főurak egy része kénytelen volt összefogni a közös ellenség: németiség az udvar ellen. Ezáltal mozgalmuk nemzeti síkon haladóvá vált. Ez a kor s vele együtt költésze is visszatükrözi a hanyatló feudalizmus összes kortüneteit.

A jobbágyok követeléseit Esze Tamás állítja össze, amely egy pont köré csoportosul, a jobbágyterhek eltörlése köré. Ezt természetesen egy

magyar nemes sem fogadhatta el. Rákoczi sem. Itt mind a két tábornak engednie kellett. Ezt felismerte a politikus Rákoczi. Programja túllep a rendi megkötöttségen. Olyan intézkedéseket foganasít, amelyek a nemzeti síkra terelő jobbagyfelkelés tagjait szoros egységbe fűzhetik. Csökkenti a jobbagyi kötelezettségeket. Májusi kiáltványában a katonaság tagjait felmenti a kötelezettségek teljesítése alól. Reformjai győzelem esetén megadhatták volna az alapot a további fejlődésre, a magyar polgárság kialakulására.

A kurucmozgalom, és így a kuruckor társadalmi életében gyökeredző költészet kora is a XVII. század vége és a XVIII. század eleje. A röviden vázolt történelmi és gazdasági törekvések legfőbb pontjai, az ezt megelőző és követő események képezik a kuruckor költészetének anyagát. A költemények formája, tárgya és eszmevilága szorosan egybekapcsolódik a kor felfogásával, műveltségi fokával. Visszatükrözi a szociális állapotokat, továbbfejlesztője a meglévő költészetnek, magába olvasztja a népi és a nemesi irodalmi hatásokat és alapul szolgál a későbbi műköltészetnek. Jellemző vonása még, akár a megelőző korok költészetének is, hogy a zenei elemek még nem válnak el a verstől, a ritmustól.

A felkeléseket előkészítő események két legjellegzetesebb népi eredetű verse a »**Könnyem csordul**«-című töredék és a »**Szegénylegények dala**«. Mind a két vers a bujdosó szegénylegények panasza, egyéni, tragikus sorsuk gyűjtőlencséjében összpontosított népi fájdalom és elkeseredés kifejezői. Pesszimista hangú versek ezek. A keserű élet szomorú hangú visszatükröződése a »Könnyem csordult«-ban amelyik így hangzik:

Könnyem csordul	Képzeldésemben ha megállok:
Kedvem mordul,	Végemet érem
Mint hegyes tör	Jaj mert foly a vérem...
Szívembe tör	Setétek nékem az egkek!
Gondolatimban ha leszállok:	

— csak egyéni elfordulást, szubjektív csüggedést, menekülést jelent a valóságtól. A versek a valóság feltárásával fokozatosan hatnak a forradalmi hangulat szítására és a Szegénylegény dalában már lázad a megünt munka, a jobbagyi kötelezettségek ellen a szegénylegény:

Béres, szolga ha lesz
Szokatlan ahhoz lesz,
Ugyan kirí az kezéből
Ekeszarva mindenestül
Szegénylegénynek.

Jobbágyságot üzni
Föl - faluban lakni:
Űzik hajtják úr dolgára,
Sok pénzt kérnek portióra
Szegénylegénytül.

Mind a két vers előadását általában az egyszerűség jellemzi és a közvetlenség. Népi eredetre vall még a gondolatritmus és festői részletezés képeinek egyszerűsége. Ilyen népi eredetű lehet az »**Ám úgy legyzen**«-című, a XII. századból való költemény utolsóelőtti versszaka:

Mennyi csillag az kék égen,
 Mennyi fövény az tengerben,
 Mennyi hajsza az fejedben:
 Annyi jókkal áldjon Isten!

Ugyanezt a gondolatot és képsort találjuk meg a »*Cantio de amore*« (1660) vers hatodik versszakában:

Mennyi csillag van az égen széjjel étczakán;
 Annyi jókkal áldjon Isten, szép piros rózsám!
 Mennyi fövény vagyon széjjel tengernek partján:
 Annyi jókkal áldjon Isten, gyönyörű rózsám!

Az udvarhoz húzó magyar nemességhez szól a **Magyarország romlásáról**, írt vers, (írója ismeretlen). A két ellenség között örlődő Magyarországon belső viszályok dúlnak és ezeket az ellentéteket így szólaltatja meg a költő:

Nyavalyádnak	Tápláltad
Melyben hajtnak	S hizlaltad
Most minden felől,	Árulódat, károdra,
Mi az oka?...	Vetettél:
Jaj, practica! —	Mert vertél
Ámbár vedd elől;	Vasat saját lábodra!
Mert veszélyedre	Ódd magad,
S nagy inségedre	Mert meglátd,
Te véredben,	Hogy fiaid —
Kebeledben	Árulóid
Kigyót neveltél!	Visznek rabságba.

Thali Kálmán szerint ez a vers: »A már-már kitört kurucvilágnak mintegy nyitányát képezi«. Az árulók elleni, politikai, tendenciózus, és korfestő vers, a mult helyett a szomorú jelenlegi állapotokat írja le. A vers formája, egységes kompozíciója, nyelvének költőisége és verselésének kitűnő ritmikája (dallamossága) nem csak arra utal, hogy az ének még nem vált el a verstől, hanem arra is, hogy írója ismerhette a megelőző kor költészetét: Balassát és Rimait és fel is használta verselési technikájukat költeményében. Allegorikus képek egész sora vonul keresztül a versen és ezeken a természetből vett költői képeken burkolatlan szítja az ellenállás tüzét, bosszút hirdet, forradalmi megmozdulást, mert:

Megsegíti bajodat,	Mind elveszti,
S végtére	Megemészti
— Későre!	Árulóidat!

A bécsi udvar törekvései, a jobbagysors keserősége mellett a vallási reakció hatása szülte a legtöbb kuruckori verset. A katolikus egyház, az udvar hí kiszolgálója a kapzsiság, a fosztogatás és a viszálytámasztás módszereiben nem marad el az udvartól. A »**Papvilág Magyarországon**« című költemény harmadik versszakában ezt a karakterisztikát találjuk a katolikus papságról:

Akárhova tekints: mindenütt pap az úr
Kincses jószágokban ő kedve szerint dúl,
Minden dolgaiban, tanácsokban pap túr,
Akarjatok ellen, nem pendülhet egy húr.

Pap töltözik minden te jövedelmeddel,
Pap bír országodnak legnagyobb részével;
Pap hízik zsíroddal, töltözik kincseddel:
Te koplalsz, nyögsz, nézed csak könnyes szemeddel.

A tudatlanságot igyekszik kihasználni a katolikus egyház; nem szeretettel, hanem átkokkal és fenyegetéssel korlátlan hatalmat igyekszik biztosítani:

A mostani királyt pap tartja fékszárnál,
Arra húzzák-vonszák, mint érsek prédicál;
Hogyha ellenek jár: pápa átka rászáll,
Csak papvilág fénylik: a magyar alászáll!

Gonosz fogásokkal szegényt elhitették,
Királyi szent hűtit vele megszegették;
Eretneknél hittet az mi fogattatik:
Nem szükség megállni, — illjen ok vettetik.

Istennek megesküdt igen erős hűttel:
Országunkban nem bánt senkit üldözéssel
Hanem három vallást megtart, békességgel:
Mégis fogásokkal játszik szent hűtivel.

Nincs vallási türelmesség és lemondással jegyzi meg a költő:

Magyar magyart azért rontja országunkban
Azért támad annyi had birodalmában,
Körösztvény körösztvént rontja országunkban,
Pogány öröme elfogyunk magunkban.

A protestáns lekészek közül Czeglédi István volt az első, aki a válás üldözésnek áldozatul esett. A pozsonyi vértörvényszék elé idézték, de útközben meghalt. Ezt az időt és eseményt örökíti meg Czeglédi István haláláról — szóló ének, amely egyszerű krónikás elbeszélésében sok jellemző vonást foglal magában a korra nézve. Jellemző még az énekekre a biblia idézetek, képek összefonódása az üldözések, a kor eseményeinek a képeivel. Sok prédikátor kerül gályarabságra és a távolból: a fogságból száll énekük a soksebű Magyarországra. A »**Rab prédikátorok éneké**«-ben találjuk meg legtisztábban ezt a hangot. Az üldözések és a nehéz elnyomatás nem engedi meg, hogy az írók nyíltan szembe forduljanak a hatalommal és így burkoltan, allegória leple alatt tárják fel a protestánsok állapotát ószövetségi történetek korbailló vonatkozásaival, hasonlatokkal nyújtanak bepillantást a kuruckori társadalmi harcokba.

Például az »**Árván maradt magyar Sion**« 7—9 versszaka:

Fiaimmal sok tömlőcök megtöltek	Tekénts azért a tömlőczen József
Az kik közül némellyeket megöltek	Holt fiaim sivalkozó Rákhelre,
Kedves napjaim elköltek	Az veremben Dánielre,
Én szemeim sűrű könnybe merültek	Szent nevedért búslakodó Illyésre

Ne bocsássad az fenevad fogára
 Gilicédnek lölkét ne add prédára,
 Tekénts reám ily sokára,
 Siess hozzám idvösségemnek ára.

Mig ennek a korszaknak a költészete csak szítja a felkelés lángját, az árulók kipellengérezésével, a szegénylegények bizonytalan élete és a protestáns prédikátorok szenvedésének leírásával, addig Thököli föllépésével megterem a válságos idő forradalmi költészete. A Thököli-féle küzdelmeket több költői mű, jórészt névtelen szerzőktől, örököltette meg és fejezte ki. Magával, Thököli személyével két nagyobb epikai alkotás foglalkozik. Az egyik Thököli hadi-tanácsát írja le, amikor 1680-ban Thököli Lipóttal békealkudozásokat folytat. A haditanács a fegyverszünet felbontása mellett dönt. A költemény krónikás modora mellett is elég mozgalmas képet nyújt a tanácskozás lefolyásáról. Jellemzi az izzó német gyűlöletet. Az egész tábor követelését versbe foglalja, ami egyúttal a költő felfogása is lehetett:

...Fegyverrel köll bosszút állni,
 Magyarnek fegyverrel köll veszni, vagy nyerni,
 Hittel csalattattunk: nem köll azért hinni!
 Fegyver fog közöttünk igazságot tenni!

A másik epikai mű kéziratban maradt fenn és sokkal nagyobb terjedelmű: **»Thököli és Zrinyi Ilona házassága«**. Szerzője valószínűleg Gyöngyösi István. Nem említi meg névszerint a szereplőket és sűrűn használ allegorikus képeket. Ezzel nem csak a többi korabeli allegorikus költeményt akarja utánozni, hanem mint számító és mecénásra igényt tartó költő csak burkoltan dicsőíti Thököli fölfelé ivelő pályáját, mert fél Thököli bukásától, fél attól, hogy a mozgalom bukásával ő is gyanúba keveredik. Így maradhatott ez a költemény kéziratban.

A Thököli-jobbágymozgalom leverése utáni idők ismét megteremtik a maguk költészetét. Ennek a kornak egyik legjellegzetesebb darabja az **»Oh szegény magyarság«**-című vers. Nem annyira esztétikai értéke (versformája: négy sorú, tizenkettes szótagú strófa, csoport rímekkel), mint inkább korábrázolása teszi értékessé. Hű rajza a magyarság állapotának, a zsoldos hadak garázdálkodása idején. Az osztályharc a jobbágy és a nemes között, a zsoldos hadak garázdálkodása, az udvar fokozódó önkénye nyomán mind erősebb németellenes felületet kap és a két szembeálló osztály tömegeinek nemzeti harcává fejlődik a jobbágy-felkelés: nemzeti síkon találkozik a jobbágy és a nemes. Viharelőtti események mélyfokának a kifejezője ez a vers. A jövő lehetőségek, mozgalmak elindulásához biztatásra volt szükség. Mátyás alakja élt legtisztábban a nép lelkében és a levert mozgalom árnyéka mellé a költemény Mátyás dicsőségét és idejét vetíti. Nagy történelmi példákkal buzdítja a népet harcra.

Gondolod olyankor: hol magyar szabadság?!
 Hol van Mátyás király, kinek volt igazság!
 Földben temettetett vele az urasság,
 És az szép nemesség lőn keserves rabság.
 Hol van országodnak öröme s vígsága?

Hol van szép regulája, privilégiuma?
 Hol tündöklő napja, ragyogó csillaga?
 Eltűntenek, — vagyunk idegenek rabja.

Föltámadtál egyszer, de nem vala haszna,
 Jó hired és neved azzal megcsorbula:
 Mert erőt vett vala, téged megtromfola —
 Te fejedről másra esék az korona.

Kihez hajtod fejed nyomorult magyar nép?
 Ki oly erőtlen vagy, mint sárbul formált kép;
 Annyi szabadságod bizony immár nem ép —
 Ki annakelőtte voltál szép kényes nép.

Ki más országnak régen parancsoltál,
 Te vitézségeddel sok népet meghajtál,
 Idegen nemzetet vitézül levágtál,
 Sok győzelmekkel triumphust tartottál:

Most nem parancsolhatsz, mert nagy te rabságod,
 Miként fujják, néked csak úgy köll tánczolnod;
 Idegen nemzetre szállott szép országod,
 Tüled elvétellett arany szabadságod.

A Rákóci-nóta lelkesítette fel legjobban a XIX. századot és így Thaly Kálmánt, a kuruckori költészet összegyűjtőjét is. Ez a költemény akkor már országszerte ismeretes volt és több változatban énekelték. Keletkezésének idejét Thaly 1708 augusztus 3—29 közé teszi; szerinte a vers szerzője ismeretlen. Arra, hogy hogyan közeledik a vers értékeléséhez, jellemző rá ez a mondás:

»Mert annyi szenvedés, annyi kiontott vér termé meg e nótát, annyi nevezetes történelmi emlék van hozzá tapadva, s annyiszor énekelték azt szívszorulva, könnyek hullása közt, dicsóult őseink, egy szenvedésben dús, hosszú századon át, hogy bizony-bizony korcs unoka, nem magyar az, kit e szent ereklye nem érdekel!«

A Rákóci nóta mintegy szintézise — bár egyoldalú — a kurucköltészetnek, de nem úgy hat, mintha az események váltották volna ki a dalt, hanem mintha az események után írták volna, visszatekintve a lezajlott eseményekre. Nem látjuk meg belőle a kuruckori költemények jellegzetes vonásait: a jobbágysors visszhangját, a hadsereg állapotát, az üldözött protestánsok jajszavát, a kor jellemző ellentéteit; minden gondolat csak az idegen hódítás és a hódítás okozatainak érzelmi síkon való visszatükröződése. A vers szerzője a zene kitűnő ismerője lehetett és itt látjuk meg, hogy mennyire igazodott a szöveg a zene elemeihez még Gyöngyösi után is. Idealizáló multbanzés tipikus

példája, amely a XIX. században kedvező talajra talált. Az énekben a szerző felhasználja a kuruckori versek képeit is. Így pl. hasonlóságot találunk a »Bújdosó éneke« 11. versszaka és a »Rákóci nóta« 1 strófája között:

»Bújdosó éneke« 11. versszaka:

Rejtekben lappangok, — napfényen sem járok,
Kűsziklák közt rakok fészket, mint az sólymok:
Mert az sasok
Vad, körmös állatok,
Ólálkodnak utánam farkasok.

»Rákóci nóta« 1. versszaka: 9—11. sora:

De a sasok körme között
Fonnyadsz, mint a lép,
Szegény magyar nép!

Még a legnagyobb inségek idején és a csatavesztések után is nagy volt a dorbézolás, a pompa a kuruc-nemesek udvarában. Különösen Rákóci udvara járt elől a fényűzésben. Meghonosodtak a francia és a spanyol szertartások, újra lábrakaptak az ékszerrel díszített magyaros ruhák (főúri). Ezt a káros jelenséget több változatban is megénekelték »Nyalka kuruc« címen, ami azt bizonyítja, hogy mindez általános jelenség volt:

Nyalka kuruc!...

Hol csinálták nadrágodat —
Másfél arasz dolmányodat?
Gyöngyházzal rakott puskádat?
Arannyal vert tarsolyodat?...
Nyalka kuruc!

Annyi a kurucz, mint csillag,
Csoporton jár, mint a galamb;
Németet lát: úgy megszalad —
A berekre szintűgy árad...
Nyalka kuruc!

Szaladj kuruc, jön a német!
Óh, mely lompos kerget téged!
Drága véred rohon mehet —
Érdemed szerint megfizet...
Nyalka kuruc!

Petőfi satirikus verseinek az előhírnökei ezek a versek.

Döntőbb hatással voltak a mozgalom bukására a jobbagység és a nemesség közti ellentétek. Erre utal a mozgalom hanyatlása idején keletkezett »A kuruc katona dala« című vers. Nézzük meg izelítőnek a 2-ik és a 3-ik versszakot:

Katonának olcsó már a vére:
Háromszáz forint szegénynek bére;
Ámde azt sem költheti el szegény, végtére —
Mellyért méreg, kízó féreg száll az szívére.

Igen kedveltük az kurucságot,
Oly híven kaptuk, mintegy újságot;
Gondoltuk, hogy ezzel nyerjük szép uraságot,
Védelmezzük, oltalmazzuk Magyarországot.

A jóval későbbben lezajló polgári francia forradalom munkásainak (harcosainak) sorsát járta végig most a jobbágyság; pedig:

Jársz alá valaha kéncses Erdélyben:
Német testhalmot látol ott egyben, —
Mind szegénylegény kezei vágták azt egyben,
Bonczidai török vára bizonyság ebben!

Ki nyargalta fel mind Bécs aljáig?,
Meghódoltatta nagy Ausztriáig?
Szegénylegény, nem úr lova anyargalt mindaddig ...
Szegénylegény, nem úr lova nyargalt mindaddig ...

Megbukik tehát a felkelés és a felbomlott hadsereg egyrésze tovább éli a bújdosók bizonytalan életét. Ennek a bújdosásnak a terméke az »Őszi harmat után« című vers. Thaly a töredékes dalt kiegészítette és így pontosan nem tudjuk megállapítani keletkezésének idejét és eredetét. Így, kiegészítve, a kuruckori költészet egyik legszebb darabja. Bánatos hangja az elvágyakozás, a bukás okozata. Művészi kifejezői a késői természet borongós képe, a melegebb tájakra igyekvő vándor-
darvak és az idegen földre vezérlő csillag. Ez a bújdosó-dal egyéni sors, egyéni érzelmek keretén keresztül híven tolmácsolja a közérzelmet. Levert mozgalom árnyékában tovább forr az elégedetlenség és a nagy
vérvesztés után is csak gyújtószikra vár egy újabb felkelésre. Az el-
bújdosott katonák, a jobbágyviskók népeivel együtt várják az újabb megmozdulást és a távolból figyelemmel kísérik az otthoni eseményeket. Ennek a kornak a hangja a »Sírva írt levelem«:

Sírva írt levelem
Menj el, tekénts(d) földem:
Szánja-é nemzetem
Siralmas életem? ...

Mert sok esztendeje
Hogy ellenség mérge
Hazámból kivete —
Szernyű nagy ínségre.

Ha kérdik: mint vagyok,
Élek-é vagy halok?
— Mond meg, hogy nyomorgok
Mindennap csak sírok.

Idegen helyeken,
Szokatlan földeken,
Az úton véletlen
Estem nagy ínségben.

Óhajtom házamat,
Én kedves anyámat,
Szerelmes hazámat,
Kedves barátimot.

Iskolák porában
Nyughatatlankodtam,
Rongyos állapotban,
Gyakran koplalásban.

Folynak nyavalyáim,	Mindenütt ellenem
Sűrű könnyhullásim,	Támad ellenségem,
Áradnak bánatim,	Szomjúhozza vérem, —
Naponként kínaim.	Istenem reménségem!

Istenem, Istenem!	Hegyeken, völgyeken,
Most is én nemzetem	Falukon, utakon,
Nem szána engemet...	Erdőkön, mezőkön —
Te légy segítségem.	Nékem ellenségem... Ámen.

A várt felkelés lángja mégegyszer fel is lobog, 1735-ben, Szegedinac Péro vezetésével, de a magáramaradt jobbagyság vereséget szenved. Péro't kegyetlenül kivégzik. Ezt a kivégzést örökíti meg a »Péro veszedelme« című vers 27—28. versszakába:

Kiért pedig Péro't hirtelen megfogták,
Az baji hóhérnak kezébe ajánlák,
Büdösköves ruhával az testét bevonták
Gyengén tartott testét szurokkal locsolták.

Körmeit ujjáról egyenként levonák,
Szemét és orcáját álláig lenyúzák,
Az olajos mécszet az fején meggyújták, —
A csigán pediglen hét singnyire nyújták.

Ezzel lezárul a kurucmozgalom, amely egy virágzó költészetnek volt a melegágya. A kuruckori költeményekben találunk betoldásokat, javításokat. Ezek a betoldások és javítások megnehezítik a kurucköltészet feldolgozását és értékelését. Mindezek a körülmények mellett a kuruckor költészete értékes anyagot képvisel a magyar költészet formai és tartalmi átalakulásának és fejlődésének megállapításában. Hidat képez a népi és a históriás énekek és a XIX. század műköltészete között. Sajátos vegyülését és egybefonódását látjuk a népi és a műköltészetnek, amely majd alapul szolgál a későbbi korok költészetének. Hatással lesz Petőfire, Aranyra, Endrődi Sándor idealizáló romanticizmusára, hangnemben és szellemi tartalomban Ady Endrére.

A kuruckori költészet a magyar történelem legvirharosabb korszakának a terméke, s a változatos idők eseményei, az osztályharcok és a németgyűlölet gyűjtőlencséjeként, a sokrétű társadalmi események visszatükröztesében — mozgató erővé válik.

Sárosi Károly.